

*В.В. Науменко,
аспірант Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України*

ЕТИЧНИЙ ЗМІСТ КОНЦЕПЦІЇ СИМВОЛІЧНОГО ІНТЕРАКЦІОНІЗМУ ДЖ. Г. МІДА

Джордж Герберт Мід (1863–1931) – американський філософ, відомий як ідейний засновник концепції символічного інтеракціонізму. Він належав до кола чиказьких прагматистів і в цьому контексті знаний як один із класиків соціології і соціальної психології. Етика Міда стосується людських взаємодій як конститутивного елементу творення соціальної реальності, розвитку індивідуальної самості та моральної свідомості. Проблемне поле цієї актуальної нині соціальної етики, що висуває питання про належну організацію суспільного простору, становить дослідження співвідношення індивідуального і спільного блага.

Концепція, яку Мід представляє, вирізняється яскраво вираженим міждисциплінарним характером: вона міститься на перехресті соціології, психології та філософії. Варто зауважити, що зацікавлення етичною проблематикою не типове для дослідників Міда. Це зумовлено вже тим, що їхня увага зосереджується зазвичай на соціальній теорії, положення якої дістали більш розгорнуте висвітлення в працях американського мислителя. Великою мірою питання етичних конотацій наштовхується на джерелознавчу проблему. Творів Міда, присвячених власне етиці, опубліковано небагато: їх перелік може бути вичерпанам низкою статей та певних розділів у головних його працях. Але їх значущість для цілісного осмислення Мідової творчості виявляється в тому, що такі визначні дослідники, як Д. Міллер та Г. Йоас, здійснюють окремі етичні розвідки творчості цього мислителя, спираючись також і на архівні матеріали.

Етика, як вона зображена у самого автора концепції або як вона може бути реконструйована з його текстів, ґрунтується на основних оригінальних сюжетах символічного інтеракціонізму. Дж. Мід відходить від традиційної побудови етичної теорії, з припущенням про певний конститутивний елемент людської природи, а натомість досліджує комунікативний, інтерсуб'єктивний характер людського

буття [1, 14–15]. Моральність, на його думку, має своєю передумовою соціальність. «Наша моральність здобувається завдяки нашій соціальній поведінці, – знаходимо у Міда, – як соціальні істоти ми є моральними істотами» [2, 385]. Продовженням цієї думки є твердження про комплементарність соціального і морального порядку: «Порядок всесвіту, в якому ми живемо, є моральним порядком. Він став моральним порядком завдяки методу самоусвідомлення (self-conscious) представників людського суспільства» [3, 247]. Це означає, що інтерсуб'єктивні взаємодії (мовно опосередковані інтеракції) розглядаються не лише у світлі формальних суспільних структур чи інтерналізованих соціальних процесів, але й у перспективі світу належного, цінностей і цілей моральних суб'єктів діяльності.

На наш погляд, інкорпорація морально-етичної складової в соціальну теорію варта дослідження вже тому, що розкриває глибший вимір думки Джорджа Міда, надаючи їй більшої виразності та об'ємності.

В обґрунтуванні етичних засад Дж. Мід долучається до давньої суперечки в історії етичних ідей, а саме тієї, що точиться довкола універсалізації протилежних начал – формального чи матеріального – в царині моралі. Згідно з таким розподілом, розрізняють етики – деонтологічну (обов'язку) та телеологічну (відповідальності). Як відомо, ці крайні позиції представлені, з одного боку, філософською системою І.Канта, з іншого – утилітаризмом Дж. Міля та Є.Бентама. Деонтологічна етика є автономною й апіорною, її принципи не можуть бути виведені інакше, як із свободи волі. За характеристикою формальності, важать не вчинки як такі, а виконання обов'язку з поваги до морального закону, який має форму категоричного імперативу. На противагу Кантові, телеологічна етика виводиться з припущення про кінцеву мету людини. Утилітаризм постулює спільне для всіх людей прагнення до задоволення й уникнення страждання. Відповідно, моральні норми і принципи, за відомою формулою, повинні сприяти «щастю найбільшої кількості людей».

Дж. Мід підходить до аргументації обох сторін з критичною настановою. Водночас його критика є конструктивною, адже вона спрямована на те, щоб певним чином поєднати деонтологічну етику з телеологічною. У зв'язку з цим Девід Міллер використовує метафору провалля, над яким Мід прагне звести міст [4, 232].

Щодо вад концепції утилітаризму Мід погоджується з Кантом у тому, що суб'єктивне визначення блага (за критерієм задоволення

чи незадоволення) не може бути об'єктивною основою для побудови моральної теорії. Власне задоволення чи то примноження щастя, на думку американського філософа, – не мотив для дії морального суб'єкта, а можливий вияв почуттів, що супроводжує досягнення бажаного результату [4, 233].

Разом із тим Мід піддає критиці кантівське бачення, згідно з яким універсальний принцип етики ґрунтується на припущенні про раціональну природу індивіда. Сформульований Кантом моральний імператив, за яким максима одиничної волі може стати підвалиною всезагального законодавства, передбачає встановлення такого стандарту поведінки, завдяки якому дії всіх людей (розумних істот) можуть, принаймні в принципі, бути узгоджені між собою і перебувати в гармонійній єдності. Натомість для Міда важать ситуації конфліктів цінностей і цілей, таких ситуацій, коли «ви не маєте ніякого стандарту», коли «просто узагальнення принципу вашої дії не допомагає» [2, 382]. Мід піддає сумніву уявлення про раціональні засади буття, намагаючись з'ясувати те, що лежить в основі самої раціональності. Такою основою постає соціальність, яка «надає універсальності етичним судженням і лежить в основі популярного твердження, що голос усіх є універсальним голосом; тобто кожен, хто може раціонально оцінити означену ситуацію, погоджується» [2, 380]. На переконання мислителя, етика як така стає можливою лише в межах людської спільноти, виникаючи в свідомості індивідів «на підставі факту загальної соціальної залежності всіх цих індивідів одного від одного (або факту загальної соціальної залежності кожного з них від суспільства як цілого чи від решти всіх інших) і на підставі їх усвідомлення, відчуття чи свідомого розуміння ними цього факту» [5, 321].

Кант і представники утилітаризму, на думку Міда, здійснюють спільні спроби знайти спільне, об'єктивно значуще підґрунтя моральної дії. Проте, незважаючи на протилежність передумов, обидві позиції взаємодоповнюють одна одну. Як два боки єдиної монети, вони відповідають на різні питання, припускаючись при тому однаковою мірою «гедоністичної помилки». Її сутність полягає в розумінні мети як досягнення власного задоволення, тимчасом як її можна визначати через об'єкт бажання, до якого спрямовані внутрішні зусилля особистості [2, 383–384]. Таких висновків доходить американський філософ, підкреслюючи, що жодна з позицій не здатна універсалізувати обидва – формальний і змістовий – аспекти дії,

мовляв, «утилітаризм не може поєднати моральність із мотивом, а Кант не може поєднати мораль з метою» [6, 124].

Звичайно, намір «звести міст над провалляма» неможливо здійснити, не ставши на той чи інший бік, щоб розпочати будівництво. Тож Мід починає з царини матеріальної етики, що зумовлено специфікою самого запитування про цілі і цінності, які лежать в основі моральної поведінки. Як і прихильники концепції утилітаризму, він також виходить із міркування про те, що поведінка індивіда первинно конститується його власними інтересами [2, 386]. Щоправда, схожість Міда й утилітаристів доволі поверхова, оскільки Мід вкладає в поняття мети зовсім інше значення. Він відходить від нейтрального її визначення як притаманної всім людям властивості бажати задоволення, а натомість розглядає внутрішні імпульси з точки зору їх вираження в результатах дії, тобто робить спробу надати роль мотиву.

Осмислення «цілей, що мають цінність у самих собі», демаркує суто американський напрямок думки – прагматизм – із його зацікавленням темою досвіду в світлі людської діяльності, практики. Дія, витлумачена в контексті «problem-solving activity», постає атрибутом самого розуму, що спрямований на знаходження адекватної відповіді на вимогу конкретної ситуації. Це означає, що мета розгортається не лінійно, будучи наперед заданою, а перебуває в процесі реконструювання й осмислення, починаючи від внутрішньої фази діяльності – власних настанов. Критерій визначення валідності мети для спрямування діяльності полягає в її відповідності мотиву: «цілі мають бути бажаними в самих собі, насправді сприяючи вираженню і задоволенню імпульсів» [2, 383–384]. А те, що спонукає до переформулювання цілей, є постійною перевіркою бажань, мотивів щодо їх можливих результатів для соціальних зв'язків. Тобто важливим є те, як процес досягнення відбувається з точки зору співжиття людей, «реалізації самості як соціального буття (social being)» [2, 386]. Тож «бажані самі в собі» цілі корелюють із розумним мотивом, який, як підкреслює Мід, не може і не повинен, за (його) визначенням, суперечити соціальності. Виходить, по-перше, що будь-яка мета зазнає перевірювання «соціальністю», або, інакше кажучи, моральністю, оскільки на кожному етапі дії виноситься моральне судження щодо майбутніх наслідків; по-друге – що моральна поведінка є до того ж раціональною. Згідно з такою логікою, одним із фундаментальних положень Мідової етики є «отожнення цільової діяльності з моральною діяльністю» [7, 316].

Формальний аспект дії Мід універсалізує завдяки вже згаданому розумному мотиву, відповідно до якого пропонує свій варіант «категоричного» імперативу: «Коли справа доходить до проблеми реконструкції, існує одна суттєва вимога – всі охоплені інтереси потрібно брати до уваги. Людині потрібно діяти з референцією до всіх охоплених інтересів» [2, 387]. Такий формальний принцип залишає позаду уявлення про суспільний пазл, в якому можуть «скластися» всі окремі моральні акти суб'єктів, наділених розумом, а натомість зосереджується на конфліктному аспекті соціальної матерії – зіткненні таких цілей і цінностей, які не можуть співіснувати в одній площині. Отже, моральний імператив, який визрів у zenіті доби Просвітництва, перетворюється з правила для вчинення на метод.

Проте варто уточнити, що метод, на який покладається Мід, є науковим у значенні точних наук. Справді, американського мислителя надихали значні здобутки на ниві природничих знань, які мали місце впродовж XIX століття. Подеколи Мід захоплено пише про *scientific age*, бажаючи перейняти досвід цієї галузі знань для ефективного задоволення нагальних потреб сучасного йому суспільства. Такі сподівання не можуть не викликати скепсису: уже пролунали в європейській думці блискучі методологічні уточнення щодо взаємин точних і гуманітарних наук, підкресливши їх розбіжності як в аспекті предметів дослідження (у В. Дільтея), так і стосовно власне методів (у неокантіанців В. Віндельбанда, Г. Ріккерта). На захист Міда тут можна навести принаймні той факт, що він, навчаючись у Німеччині в свої студентські роки, слухав лекції Дільтея та, більше за те, писав під його керівництвом дисертацію. Навряд чи можна припустити, що він лишався осторонь тогочасної методологічної проблематики, знакової для всієї гуманітаристики. Тим паче, що вона становила коло актуальних проблем для фундатора таких наукових напрямів, які, відповідно до термінології Дільтея, належать до «духу». І саме методологічний вибір Міда зумовив подальше «прочитання» концепції символічного інтеракціонізму в світлі т.зв. розуміючої соціології.

Є й більш істотний момент, який не дозволяє вважати позицію Міда виявом редукціонізму та інтелектуальної наївності. У вирішенні моральних проблем дослідник пропонує звернутися до нормативного процесу наукового дослідження. Подібно до науковців, що досліджують факти, моральна людина має взяти до уваги всі цінності, залучені до конфліктної ситуації, тобто створити наукову

гіпотезу [8, 462–463]. Процес морального реконструювання «за своєю логікою... ідентичний процесу відмови від старої теорії, з якою науковець ідентифікував себе», адже подальшої значущості можуть набути «інші конфліктні спостереження і гіпотези» [9, 380]. Успіху гіпотеза досягає, коли науковець гармонізує конфлікти та ідентифікує себе з нею. За аналогією, самість, що має справу з сутнісними проблемами, суперечливими цінностями, втрачає цілісність своєї організації, внаслідок чого «виникають різні тенденції в рефлексивній думці як конфлікти різних голосів одних з одними» [9, 379]. Нова самість постає тоді, коли конфліктні інтереси узгоджені між собою. Отже, за допомогою моральної рефлексії людина вирішує, як можливо їх усі гармонізувати.

До того ж, науковий метод не забезпечує від хибного рішення, так само як не гарантує і адекватної гіпотези. Як зазначає Г. Йоас, системне поєднання етики і науки відбувається у Мідовій думці на основі експериментального методу [6, 121]. Спільне між моральною рефлексією і наукою полягає в тому, що вони не можуть базуватися цілком на дедукції: цінності не дедукуються з інших цінностей, а наука являє собою не лише логічно узгоджену систему, а містить також суттєву практичну складову [6, 128].

Метод потрібен для визначення умов вирішення проблем, оскільки він є «високорозвинутою формою безстороннього інтелекту (*impartial intelligence*)» [3, 237–238]. Тож, будучи формою свідомості – «інтегральною частиною людського інтелекту», який неможливо «вимкнути» за бажанням [3, 237], він ототожнюється з умовами самої об'єктивності, які дозволяють певним чином подолати обмеження суб'єктивної позиції. Коли не існує відповіді «правильно» чи «неправильно», виникає потреба в раціональному дослідженні як пошуку адекватного рішення в певній ситуації, здійснення розумних змін в організації соціальної поведінки.

Проте змальований образ людини-вченого в царині етики, як здається, не слід розуміти буквально. Адже сам автор даної концепції звертає увагу на засадничі відмінності кожної з галузей. Цінності, на противагу фактам, не нейтральні за значенням: вони конституують уявлення про ідеал, сферу належного [3, 239]. Від наукових проблем, каже Мід, можна зрештою відмовитись, коли немає бажаного розв'язку. А от соціальне життя, динаміка якого постійно привносить нові виклики, надає нові контексти, потребує дії, адже людина змушена так чи інакше діяти. У такому розумінні науковий

метод є спробою знайти шлях до виважених, максимально неангажованих, відповідальних рішень. Як підкреслює Мід, він є «війною з догматизмом, де б він не виник – у доктрині, культурі чи у соціальній практиці» [3, 238].

Як зазначає Г.Йоас, Мід, змінюючи розуміння дії як такої, прагнучи показати взаємозв'язок поступу самості з моральною свідомістю [6, XX–XXII]. Феномен самості вчений осмислює через наявну в ній динамічну структуру з компонентами «I» та «me», нерозривно пов'язаними між собою. Можливо, сутність цього феномену краще відображає поняття організації, всередині якої ці компоненти перебувають у постійному діалозі, взаємотрансформують один одного. Кажучи загалом, «I» – це особистісний компонент, безпосередньо самість, що діє, а «me» – рефлексія стосовно власної самості, об'єктивне ставлення до самого себе. Походячи із соціальної драми, «I» і «me» абстрагуються у свідомості людини, стають форумом для внутрішнього діалогу, де, «якщо «I» говорить, то «me» слухає», «якщо «I» атакує, то «me» відчуває удар» [9, 376]. Зауважимо, що мова і мислення, організовані у внутрішньому спілкуванні, є комплементарними складовими організації самості. «I» і «me» утворюють складний форум мислення, на якому повсякчас відбувається діалог між «різними голосами».

Отже, самість інтегрує в собі як нормативно-ціннісні настанови суспільства, так і особистісні аспекти, що виконують різні функції: рівень «me» через образи іншого та узагальненого іншого сприймає соціальне очікування; рівень «I» постає критиком наявних поведінкових шаблонів і творцем нових, він наділений такими рисами, як автономність, непередбачуваність, безпосередність. За складовою «I» Дж. Мід закріплює потенційну відповідь на присутні у досвіді самості настанови інших, але «її відповідь на них міститиме щось нове», оскільки компонент «I» дарує «відчуття свободи, ініціативи» [5, 178].

Певний характер співвідношення особистісного та саморефлексивного начал самості («I» і «me») визначає той щабель розвитку моральної свідомості, що зумовлює відповідну поведінку. Чиказький мислитель вирізняє три рівні моральної (тобто також і соціальної) поведінки, розташовуючи їх у висхідному порядку. На першому рівні моральної свідомості перебувають доісторична людина і дитина. Позбавлена міркувань про майбутні наслідки, така поведінка реалізується імпульсивно, поза оцінюванням з точки зо-

ру універсальності залучених об'єктів [4, 229–230]. Другий рівень традиційних суспільств унеможлиблює індивідуалізм, оскільки тут спрацьовують норми звичаєвості. Моральний закон за формулою «я повинен» йде не від власної самості. Як зазначає Девід Міллер, особистість тут постає як «практично суцільне «те», яке не випробує творчого компоненту самості, «І»» [4, 230]. Останнім, найбільш розвиненим, що долає обмеженості перших двох, постає раціональний рівень. Істинна моральна дія ґрунтується на людській когнітивності: людина розуміє функціональне співвідношення між своєю поведінкою та поведінкою інших осіб. Поведінка, базована на розумному визначенні та виборі об'єктів для досягнення цілей, включає також визначення засобів, завдяки яким ці об'єкти можна досягти. Розумну поведінку можна також назвати моральною, оскільки, по-перше, існує усвідомлення динамічного зв'язку соціальної ролі індивіда з соціальними ролями інших, по-друге, здійснюється контроль (силами розуму) власної поведінки, який водночас допускає можливість долучитися до реконструювання соціальних інституцій [4, 238].

Протиставлення особистісного і нормативно-ціннісного змісту в свідомості суб'єкта дає можливість Міду зобразити дві поширені поведінкові моделі, від яких він відмежовується. Теоретик спростовує крайні позиції егоїзму, який зводить індивідів суспільства до атомів, кожен з яких керується інтересами власної користі, і колективізму, що нівелює індивідуальність особистості. Разом із тим неодмінно виникають деякі алюзії на гегелівську діалектику – «І» і «те», втілюючи протилежні тенденції, водночас синтезовані в організації самості. За такою діалектичною логікою моральна свідомість у своєму розвитку проходить своєрідні стадії від «суб'єктивного» (теза) до «об'єктивного» (антитеза), суперечність яких «знімається» на наступному раціональному шаблі.

Внаслідок ототожнення індивідуального і суспільного блага морально-раціональна поведінка, за Мідом, має своєю передумовою не чистий індивідуалізм, але «соціальний індивідуалізм» [4, 238]. Самість, маючи особисті інтенції, цілі, неминуче враховує соціальні настанови, патерни поведінки, що вже перетворились на елемент, діалектичну особливість власного мислення суб'єкта. У внутрішньому діалозі «І» схильне конфліктувати з «те», розмовляти чи ж сваритися з нормативно-ціннісними настановами узагальненого іншого, змінювати інституційні приписи. Однак «взяті разом, вони

конституують особистість, так, як вона проявляється у соціальному досвіді» [5, 179]. Так, очевидною характеристикою самості постає відкритість, пластичність: вона здатна до реконструювання власних поглядів і форм поведінки.

Наведені морально-етичні сюжети, що дістали експліцитне вираження (хоча б у статусі архівних знахідок), репрезентують прагматично висловлену філософію дії, яка використовується загалом у соціальній психології. У такому «схрещенні» етика постає «проблематизацією людської поведінки в соціальному середовищі» [10, 986]. Суспільство й індивід тлумачаться як дві сторони одного процесу: завдяки соціальному контексту твориться людська самість, а індивід, що здобув власне «обличчя» в процесі соціалізації, творить свою соціальну спільноту, суспільство в цілому.

Отже, у розгляді класичних проблем нормативної етики (як-то – визначення співвідношення формальних і матеріальних засад останньої) Мід займає позицію «над». Однак, на нашу думку, ця позиція не зводиться лише до наміру здійснити синтез, а імплікує метаетичне питання про природу та механізм обґрунтування етичних суджень. У соціальному житті розумне поведіння передбачає найвищий рівень розвитку самості, який водночас є найвищим рівнем моральної свідомості. Брати до уваги соціальні очікування, настанови суспільства, але, разом із тим, здійснювати їх критичний перегляд та висловлювати власні судження означає розуміти свою роль і роль інших, бути співучасником творення соціальної реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Baeten E.M.* Rethinking the socially constituted self as the subject of ethical communication // *The Journal of Speculative Philosophy*. – 1999. – Vol. 13. – № 1. – P. 1–18.
2. *Mead G.H.* Fragments on ethics // *Mind, self, and society from the perspective of a social behaviorist* / [ed. by Charles W. Morris]. – Chicago : University of Chicago, 1934. – P. 379–389.
3. *Mead G.H.* Scientific Method and the Moral Sciences // *International Journal of Ethics*. – 1923. – № 23. – P. 229–247.
4. *Miller D.* George Herbert Mead: self, language and the world. – Texas : University of Texas Press, 1973. – 280 p.
5. *Mead G.H.* *Mind, self, and society from the perspective of a social behaviorist*. – Chicago : University of Chicago, 1934. – 401 p.

6. Joas H.G. H. Mead: a contemporary re-examination of his thought. – Cambridge : MIT Press, 1997. – 304 p.
7. Mead G.H. The Philosophical Basis for Ethics // International Journal of Ethics. – 1908. – №18. – P.311–323.
8. Mead G.H. The philosophy of the act. – Chicago : University of Chicago, 1938. – 780 p.
9. Mead G.H. The social self // Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods. – 1913. – №10. – P.374–380.
10. Mcdieta E.G. H. Mead: linguistically constructed intersubjectivity and ethics // Transactions of the Charles S. Peirce Society. –1994. – Vol. 30. – №4. – P. 959–1000.

Науменко В.В. Етичний зміст концепції символічного інтеракціонізму Дж.Г.Міда.

У статті досліджуються оригінальні морально-етичні сюжети символічного інтеракціонізму, які зазвичай перебувають у тіні соціальної психології Міда та потребують висвітлення. Головна особливість Мідової етики полягає в тому, що ця етика є інтегральною частиною соціальної теорії у зв'язку з тезою про відповідність морального і соціального порядку. Автор аналізує проблематику нормативної етики, в царині якої ним здійснено спробу розв'язати суперечність між формальним і матеріальним визначенням моралі на основі прагматичного тлумачення цілі. Окреслюється перехід Міда до метаетичного дослідження природи і механізму обґрунтування етичних суджень, зокрема щодо конфліктних цінностей і цілей, які виникають у соціальному житті.

Ключові слова: Дж.Г.Мід, деонтологічна етика, телеологічна етика, моральна реконструкція, науковий метод, самість, рівні моральної свідомості.

Науменко В.В. Этическое содержание концепции символического интеракционизма Дж.Г. Мида.

В статье исследуются оригинальные морально-этические сюжеты символического интеракционизма, которые преимущественно находятся в тени социальной психологии Мида и нуждаются в освещении. Главная особенность Мидовой этики состоит в том, что эта этика является интегральной частью социальной теории в связи с тезисом о соответствии морального и социального порядка. Автор анализирует проблематику нормативной этики, в сфере которой Мид совершил попытку разрешить противоречие между формальным и материальным определением морали на основании прагматического толкования цели. Очерчивается переход Мида к метаэтическому исследованию природы и механизма обоснования этических суждений, в частности, к конфликтным ценностям и целям, которые возникают в социальной жизни.

Ключевые слова: Дж.Г.Мид, деонтологическая этика, телеологическая этика, моральная реконструкция, научный метод, самость, уровни морального сознания.

Naumenko V. The ethical content of G.H. Mead's conception of symbolic interactionism.

This article examines the original moral and ethical themes of symbolic interactionism that are staying mainly in the shadow of Mead's social psychology and have to be elucidated. The main feature of Mead's ethics is that it is an integral part of social theory. Its central thesis is based on the complementary character of the moral and social order. The author analyzes classical issues of normative ethics concerning Mead's attempt to overcome the contradiction between deontological and teleological foundations. Mead did so defining morals based on pragmatic understanding of ends. It is considered Mead's meta-ethical investigation of the nature and mechanism of justification of ethical judgments. Mead's approach deals with the conflicts between different ends and values in social life. In such perspective moral agent is called to harmonize them by the rational examination.

Key words: G.H. Mead, deontological ethics, teleological ethics, moral reconstruction, scientific method, self, levels of moral consciousness.